

Μια οφειλόμενη απάντηση στα «προφανή» και τα «κατά βάθος» της μεταμοντέρνας κριτικής*

Στο προηγούμενο τεύχος της *Ουτοπίας* δημοσιεύθηκε η κριτική του κ. Κωνσταντίνου Ε. Ιωαννίδη για το βιβλίο μου *Η Τέχνη Πτεροφύει εν Οδίνη. Η πρόσληψη του νεορομαντισμού στο πεδίο της ιδεολογίας, της θεωρίας της τέχνης και της τεχνοκριτικής στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ποταμός, 2005 (*Ουτοπία*, τχ. 70, Μάιος-Ιούνιος 2006, σ. 189-192).

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον συνάδελφο για την προσοχή με την οποία γράφει ότι διάβασε τη μελέτη μου και να ενθαρρύνω την κριτική του διάθεση που τουλάχιστον στον χώρο της ελληνικής ιστορίας της τέχνης σπανίζει. Οφείλω όμως και να απαντήσω στις επικρίσεις του δεδομένου ότι θεωρώ πως δεν είναι απλώς άστοχες, παρααναγνώσεις συνήθεις αν όχι αναπόφευκτες σε κάθε κριτική, αλλά αυθαίρετες και εντέλει διαστρεβλωτικές των όσων πραγματεύομαι. Ο κ. Ιωαννίδης, εκκινώντας από μεταμοντέρνες αντιλήψεις, επισημαίνει –έτσι τουλάχιστον υποθέτει– αδυναμίες στις θεωρητικές προϋποθέσεις της έρευνάς μου. Για την ακρίβεια, κρίνει ότι τα σημαντικότερα προβλήματα της «είναι μάλλον επιστημολογικής φύσης»! Υποθέτω βέβαια, με τη σειρά μου, ότι εννοεί «επιστημολογικής τάξης», αφού «επιστημολογική φύση» απ' όσο γνωρίζω μέχρι σήμερα τουθενά δεν έχει εντοπιστεί υπό οποιαδήποτε μορφή. Η σύγχυση αυτή είναι ενδεικτική, όπως θα δούμε, του επιπέδου ακριβείας της γραφής του.

Τα «επιστημολογικής φύσης» προβλήματα ο κ. Ιωαννίδης τα διαπιστώνει στην προσπάθειά μου να υποβάλω σε κριτική τις νεορομαντικές, μιστικιστικές και ευρύτερα ανορθολογικές ιδεολογικές τάσεις που κυριαρχούν στα τέλη του 19ου αιώνα και οι οποίες, στον έναν ή τον άλλο βαθμό, επανακάμπτουν μεταλλαγμένες στην εποχή μας, ως νιτσεϊκών αποχρώσεων κριτική στον Διαφωτισμό και την ορθολογικότητα. Προκειμένου λοιπόν να υποστηρίξει την άποψή του, προτείνει, αντί κάποιων σαφών επιχειρημάτων, ένα μάλλον ρητορικό όσο και σχοινοτενές ερώτημα, με το οποίο μεταθέτει τη συζήτηση στην ιστορικότητα της επιστήμης [ταυτόχρονα άραγε την ορθολογικότητα με την επιστήμη;], περιπλέκεται σε μια αντίφαση και καταλήγει σε μια απλουστευτική υπόθεση την οποία μου αποδίδει αυθαίρετα.

Ο κ. Ιωαννίδης αβασάνιστα γράφει ότι «προφανώς θεωρώ την έννοια της επιστήμης αμετάβλητη ουσία ανιγενέσιμη με βάση κάποια σταθερά κριτήρια». Γιατί όμως φαντάστηκε ότι η επιστήμη έχει κάποια «ουσία»; Μήπως επειδή πιστεύει ότι η «επιστημολογία» έχει κά-

Ο Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος είναι επίκουρος καθηγητής.

* Στο προηγούμενο τεύχος της *Ουτοπίας* δημοσιεύσαμε κριτική του βιβλίου του Ε. Μαθιόπουλου *Η τέχνη πτεροφύει εν οδίνη*. Δημοσιεύουμε σήμερα μια απάντηση του Μαθιόπουλου, καθώς και ένα σχόλιο του Κ.Ε. Ιωαννίδη.

ποια «φύση»; Και εν πάση περιπτώσει γιατί μου αποδίδει κάτι τόσο αφελές δίχως να μπορέι να το τεκμηριώσει, επικαλούμενος παραπλανητικά ένα «προφανώς»; Από πού συνάγει αυτό το «προφανές» συμπέρασμα; Το ίδιο ακατανόητα, όσο και αβάσιμα αποφαίνεται ότι «λέξεις όπως επιστήμη, επαγωγή, πείραμα έχουν απολύτως φετιχοποιηθεί [από εμένα]. Αντιμετωπίζονται δηλαδή ως ουσίες [εμμονή κι αυτή!] που δεν επιδέχονται κριτική. Υπάρχουν εκεί, *προφανώς* από την εποχή του Διαφωτισμού και μετά, αφότου η “φαντασιακή ενότητα του κόσμου” άρχισε να καταλύεται».

Πουθενά δεν ισχυρίστηκα κάτι τέτοιο, και η φράση μου, την οποία ως παράδειγμα παραθέτει, κάθε άλλο παρά δικαιώνει τον κ. Ιωαννίδη, αφού, αν τη διάβαζε προσεκτικά, θα καταλάβαινε πως αναφέρεται ευθέως και σαφώς στις κυρίαρχες επιστημονικές, υλιστικές και θετικιστικές τάσεις στα τέλη του 19ου αιώνα. Το ρητορικό «προφανώς», που επικαλείται για δεύτερη φορά ο κ. Ιωαννίδης, δεν αποδεικνύει τίποτα περισσότερο από πλήρη ένδεια επιχειρημάτων, πόσο μάλλον αφού –όπως παραδέχεται αντιφάσκοντας και ο ίδιος– επισημαίνω όχι μόνο στην εισαγωγή του βιβλίου μου τα σύνθετα προβλήματα που ανακύπτουν στις μελέτες ιστορίας των ιδεών και των επιστημών, όταν για παράδειγμα ιστοριοποιούνται έννοιες όπως η «ορθολογικότητα», αλλά και επειδή προσπάθησα, στον βαθμό που μου ήταν δυνατό, να ανασυστήσω τον επιστημονικό ορίζοντα της εποχής που μελετώ, τουλάχιστον στο ευρύτερο πεδίο της θεωρίας της τέχνης και των συναφών με αυτή τάσεων στα πεδία της γνωσιολογίας, της ψυχολογίας κ.ά. (βλ. το 2ο κεφάλαιο: «Το πρίσμα του ανορθολογισμού», σ. 108-197).

Η παραπάνω επιστημολογική ένσταση του κ. Ιωαννίδη, σχετικά με την ανάγκη ιστοριοποίησης της επιστήμης, αποβλέπει στην ολοσχερή απονομιμοποίησή της, στη σχετικοποίησή της ως γλωσσικής –εντέλει μυθοποιητικής– κατασκευής. Περιορίζομαι να δηλώσω ότι επιστημολογικά ζητήματα αυτής της τάξης δεν περιμένω να τα λύσουν οι ιστορικοί της τέχνης. Είναι δικαίωμα του κ. Ιωαννίδη να ακολουθεί τον μεταμοντέρνο σχετικισμό. Θα του επεσήμαινα, όμως, ότι οφείλουμε, δείχνοντας θεωρητική συνέπεια, στην ιστοριοποίηση της επιστήμης, της ορθολογικότητας και γενικότερα όλων των εννοιών, ιδεών κ.λπ., να συμπεριλάβουμε και την ιστοριοποίηση των καλλιτεχνικών έργων. Ως εκ τούτου δεν μπορεί να γράφει περιδεής για τη «σημασία του έργου του Καντίνσκι», σαν αυτή να είναι δεδομένη, διαχρονική και απρόσιτη από την κριτική. Και αυτή κοινωνικά κατασκευασμένη αφήγηση είναι. Χατίρια να μην κάνουμε!

Σχετικά με τον Καντίνσκι θα διευκρινίζα στον κριτικό μου ότι δεν προσπάθησα να απομυθοποιήσω το ζωγραφικό του έργο, και μάλιστα –όπως με επικρίνει και πάλι ατεκμηρίωτα και σε υπερθετικό βαθμό– «υπεραπλουστευτικά». Θέλησα μόνο να επισημάνω κάτι που συστηματικά αποσιωπάται από ένα σημαντικό τμήμα της ιστοριογραφίας: τις ρητές οφειλές του ζωγράφου –μας αρέσουν δεν μας αρέσουν– στον θεοσοφισμό της Μπλαβάτσκι και στα πνευματιστικά πειράματα. Μπορώ άλλωστε να τον καθησυχάσω πως η σύγχρονη, σχετική με αυτό το ζήτημα, βιβλιογραφία –την οποία δείχνει να αγνοεί αν κρίνω από τον αφηνιασμό και τη σπουδή του να προστατέψει το έργο του καλλιτέχνη– κάθε άλλο παρά τείνει να το απομυθοποιήσει, αντίθετα υπογραμμίζει τη σημασία των θεοσοφικών του αναζητήσεων.

Ο κ. Ιωαννίδης θεωρεί επίσης πως αυτές οι αναζητήσεις είναι «λανθασμένες, με μια επικρατούσα άποψη περί ηθικής». Υπονοεί –αν τον καταλαβαίνω σωστά– ότι μπορεί από

μια «άλλη ηθική άποψη» να μην είναι λανθασμένες: Μου είναι αδιαφορο, επειδή εντελώς λανθασμένα μεταθέτει το ζήτημα στο πεδίο της ηθικής, ενώ δεν πρόκειται περί αυτού. Όσοι προσυπογράφουμε τον αφορισμό του Αντόρνο, ότι «ο αποκρουσμός είναι η μεταφυσική των βλακών», δεν εκφέρουμε ηθική κρίση. Με αυτή τη μετάθεση, δεν έχουμε μόνο την αγνωστικιστική επιφύλαξη του σχετικισμού, την αναποδοασιστικότητα εντέλει του κ. Ιωαννίδη να μας πει αν κατά την κρίση του ο θεοσοφισμός και ο πνευματισμός είναι «λανθασμένες» κοσμοθεωρίες [και όχι συστήματα ηθικής], αλλά και την παρεισαγωγή μιας νέας επικρισης: της «επικρατούσας άποψης περί ηθικής», την οποία και μου χρεώνει! Αυτό είναι νομίζω ένα ακόμα αυθαίρετο απόπημα της κριτικής του: το ότι μου προσάπτει, όπως γράφει άλλου, «κριτήρια κατά βάθος ηθικής»! Με διδάσκει μάλιστα ότι: «η καταδίκη των νεορομαντικών με κριτήρια κατά βάθος ηθικής δεν αποτελεί ερμηνεία της δουλειάς τους».

Τι να πω; Πίστευα πως ούτως ή άλλως καμία καταδίκη δεν μπορεί να «αποτελεί ερμηνεία». Και τι να απαντήσω στην ψυχολογίζουσα αυτή παρατήρηση που δεν συνοδεύεται από κανένα συγκεκριμένο επιχείρημα, ούτε παράδειγμα; Πρόκειται για μια απλή διάγνωση του κ. Ιωαννίδη προκειμένου να σχετικοποιήσει τις απόψεις μου ως ηθικές κρίσεις [ενδεχομένως να με βαπτίσει και ως ηθικολόγο], και έτσι, εκφερόμενη ως απόφαση, θα οφείλα να τη θεωρήσω ανάξια περαιτέρω αντιλόγου. Από τη μια όμως, με τα «προφανώς», ασκείται κριτική δίχως επιχειρήματα [ούτε καν επαγωγικά], από την άλλη, με τα «κατά βάθος», διολισθαίνει η κριτική από τη γραφή στον συγγραφέα, από τα προτεινόμενα επιχειρήματα στις προθέσεις του, από τη λογική τους συνέπεια στην ηθική του κ.ο.κ. Εύκολα έτσι η κριτική εκτρέπεται σε δήθεν ψυχολογικές αναλύσεις του «βάθους». Αν ακολουθήσουμε το παράδειγμα του κ. Ιωαννίδη θα πρέπει να αναρωτηθούμε τι «κατά βάθος» επιδιώκει με την κριτική του, να υποθέσουμε ότι ενδεχομένως αισθάνεται πως το βιβλίο μου εκθέτει τη συναφούς θέματος διδακτορική του διατριβή, να αναρωτηθούμε γιατί φετιχοποιεί τη φετιχοποίηση κ.λπ., όμως με αυτή την τακτική δεν βλέπω ειλικρινά τι είδους συζήτηση μπορεί να γίνει.

Τέλος, αν και ο κ. Ιωαννίδης στην αρχή της κριτικής του αντιμετωπίζει μάλλον με σεπτικισμό τις 700 σελίδες του βιβλίου μου για μια περίοδο είκοσι ετών [του φαίνονται πολλές:], αν και με επαινεί για την «εξαντλητική τεκμηρίωση» [εγώ θεωρούσα ότι είναι βασική προϋπόθεση κάθε μελέτης], με κατηγορεί εντούτοις ότι «καταδικάζω» έννοιες και πρόσωπα με «συνοπτικές διαδικασίες»! Την αντίφασή του μεταξύ «συνοπτικών διαδικασιών» και «εξαντλητικής τεκμηρίωσης» μπορεί νομίζω να την ξανασχεφτεί καθώς –ακόμα και στο πλαίσιο της μεταμοντέρνας σκέψης– δύσκολα το ένα συμβιβάζεται με το άλλο. Τη σοβαρότητα επίσης της επίκρισής του για «συνοπτικές διαδικασίες» μπορεί να την ξανασταθμίσει, αν, όπως ελπίζω, εκτός από κριτική έχει και αυτοκριτική διάθεση, δεδομένου ότι ο ίδιος δημοσιεύει δυόμισι μόνο σελίδες κριτικής για μια μελέτη 700 σελίδων, με τη φιλοδοξία να την αποδομήσει, «απολύτως» και «υπεραπλουστευτικά», σε επιστημολογικό επίπεδο! Όμως το απαξιωτικό «καταδικάζω» δεν μπορώ να μην του το επιστρέψω και αυτό ως ατεκμηρωτο και μονολεκτικά «καταδικαστικό».

Ανακεφαλαιώνοντας, η κριτική του κ. Ιωαννίδη επικεντρώνεται σε «επιστημολογικής φύσης» ζητήματα, με την υπόροχη προϋπόθεση πως οι θεωρητικοί της αποδόμησης του τα έχουν εκ προοιμίου λυμένα. Στο πλαίσιο αυτού του τεχνάσματος, αναζητά εκβιαστικά στη μελέτη μου, στην πραγματικότητα κατασκευάζει, τις αναγκαίες κριτιμένες ερμηνευτικές βε-

βαιότητες, τα συμπιεσμένα υποστρώματα των νοημάτων που έχουν εκληφθεί ως δεδομένα, και μου προσδίδει, όπως όπως, εκείνα τα προσφιλή αρνητικά χαρακτηριστικά που απαιτεί η μεταμοντέρνα κριτική της αποφλοίσωσης των κειμένων. Για αυτό επιχειρεί την εμπάκτισή μου στον ανύποπτο επιστημονισμό του Ψυχάρη, ενώ αποσιωπά την κριτική που ασκώ στις απόψεις του, για αυτό μου χρεώνονται «κατά βάθος» ηθικά κριτήρια, και για τον ίδιο λόγο μου αποδίδονται ουσιοκρατικές διαθέσεις και φετιχισμοί της επιστήμης, της επαγωγής, του πειράματος κ.λπ. Θα ήταν όμως προτιμότερο, αντί ο κ. Ιωαννίδης να κατασκευάζει εύκολους στόχους, να κάνει τον κόπο να συζητήσει –αν η συζήτηση είναι στις προθέσεις του– τα σύνθετα προβλήματα ιστορίας της τέχνης, που, από διαφορετικές θεωρητικές προϋποθέσεις και με διαφορετικές μεθόδους οφείλαμε να αντιμετωπίσουμε εντούτοις και οι δυο στη συγκέντρωση και την ερμηνεία των κειμένων για την τέχνη του 19ου αιώνα, όπως για παράδειγμα της πρόσληψης των θεωριών του Ταιπε, της σημασίας του βιβλίου του Θεοτόκη για τον Απελλή, της μετάφρασης του Λαοκόωντα του Λέσσινγκ, των αισθητικών αντιλήψεων του Παλαμά, του Νιρβάνα κ.ά. Θα περίμενα, δεδομένου ότι ο κ. Ιωαννίδης, στη διατριβή του, έχει δοκιμάσει τα δόντια του σε αυτό το σκληρό υλικό της ιστορίας, περισσότερη, ως προς τα παραπάνω, διάθεση διαλόγου και λιγότερη γενικόλογη και συμβατική κριτική, που αναλύεται σε ψόγους και επαίνους, οι οποίοι –αλίμονο–, μας το υπέδειξε ο Νίτσε, είναι πάντοτε αυτοαναφορικοί.

Σχόλιο του Κωνσταντίνου Ε. Ιωαννίδη

Το κείμενο της βιβλιοκριτικής μου που δημοσιεύθηκε στο προηγούμενο τεύχος της *Οιτοπίας* ατύχησε πρώτα κατά τη μεταγραφή του, αφού η πρώτη φράση μου εμφανίζεται ασύντακτη στη δημοσίευσή της. Αδικήθηκε κατόπιν από τον κ. Ε. Μαθιόπουλο, ο οποίος μου καταλόγισε, μεταξύ άλλων, ότι δεν είμαι ακριβής στη διατύπωσή μου και ότι αποφεύγω να πάρω σαφή θέση. Σε ό,τι ακολουθεί θα προσπαθήσω να εκθέσω τις απόψεις μου όσο μπορώ σαφέστερα προκειμένου να φανεί η θέση μου πιο ξεκάθαρα και για να στηρίξω περαιτέρω την κριτική μου.

Τα ζητήματα που έθιξα τέθηκαν γιατί επιθυμούσα να κερδίσω κάτι από το διάλογο που ενδεχομένως να προέκυπτε πάνω σε αυτά. Τα θεωρώ λοιπόν ανοιχτά. Ο κ. Μαθιόπουλος είναι αυτός που τα παρακάμπτει ως λυμένα αν κρίνουμε από την έκταση που αφιερώνει στον επιστημολογικό προβληματισμό πάνω στο ζήτημα της ερμηνείας. Το γεγονός ότι σε ένα βιβλίο 700 σελίδων δεν κάνει παρά μόνο μια σχετική νύξη λίγων γραμμών (σ. 26) επικαλούμενος τον Τζεϊμόνα είναι ενδεικτικό.

Ξεκαθαρίζω κατ' αρχάς τι πιστεύω για την επιστήμη και την ορθολογικότητα. Δηλώνω προκαταρκτικά ότι δεν διεκδικώ αυθεντία επί ζητημάτων επιστημολογικών. Θεωρώ όμως απαραίτητο, όπως κάνουν πλέον πολλοί σινάδελφοί μου, να διευκρινίζω, προτού γράψω οτιδήποτε, πού τοποθετούμαι έναντι του αντικειμένου μου. Ξεκαθαρίζω έτσι τις προϋποθέσεις του ερευνητικού μου ενδιαφέροντος έναντι του ζητήματος με το οποίο επιλέγω να ασχοληθώ σε μια προσπάθεια να αποκτήσω σταδιακά ως ερμηνευτής συνείδηση της θέσης μου. Απαντώ λοιπόν ότι δεν ταινίζω την επιστήμη με την ορθολογικότητα, απλώς θεωρώ

την επιστήμη ως τον κατεξοχήν φορέα της ορθολογικότητας. Πιστεύω επίσης ότι και οι δύο είναι έννοιες ιστορικές με ό,τι τούτο συνεπάγεται. Οι απόψεις μου έχουν αφετηρία κυρίως στην ερμηνευτική του Gadamer και στην επιστημολογία του Kuhn. Αν τώρα η θέση μου προσδιορίζεται ως μεταμοντέρνα δεν με απασχολεί. Η συγκεκριμένη λέξη δεν λέει απολύτως τίποτε ειδικά στη χώρα μας όπου χρησιμοποιείται συνήθως ως πολεμική ιαγή.

Ο ιστορικός χαρακτήρας της κατασκευής του κανόνα των έργων τέχνης είναι επίσης κάτι απολύτως ξεκάθαρο στο μυαλό μου και ελπίζω και στα γραπτά μου. Είναι αυτονόητο ότι τούτο ισχύει και για το έργο του Καντίνσκι. Δεν τρέμω λοιπόν μπροστά στο φάσμα γκρεμίσματος κανενός καλλιτέχνη από το θρόνο του.

Επιμένω ότι ο κ. Ματθιόπουλος διατυπώνει ηθικές κρίσεις για όλους εκείνους με τους οποίους ασχολείται στο βιβλίο του. Επιστρέφω ενδεικτικά στην περίπτωση του Καντίνσκι. Ο κ. Ματθιόπουλος ισχυρίζεται ότι δεν επιχειρεί να πλήξει το ζωγραφικό έργο του, απλώς επισημαίνει τις οφειλές του στον θεοσοφισμό, οι οποίες, σημειώνω παρεμπιπτόντως, αποτελούν εδώ και πάνω από μια δεκαετία κοινό τόπο που έχει κατατεθεί ακόμη και σε βασικά εγχειρίδια (Α. Χαράλαμπιδης, *Η Τέχνη του 20ού αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1990, τ. Ι, σ. 111). Χωρίζει επομένως ρητά την ιστορική ερμηνεία από την αισθητική και την ηθική κρίση. Όταν όμως χαρακτηρίζει (βεβιασμένα και αδόκιμα, θα επιμείνω) έναν καλλιτέχνη ως «παρκαμιακό» αφού πριν έχει τεκμηριώσει (όντως εμπεριστατωμένα, θα επαναλάβω) ότι επέλεξε να ζήσει ανορθολογικά τη ζωή του δεν προβαίνει τελικά σε ηθική κρίση. Η κρίση αυτή πάλι δεν επηρεάζει αναπόφευκτα τη θέση του συγκεκριμένου προσώπου στη διαρκώς υπό διαμόρφωση κατασκευή της αισθητικής ιεράρχησης. Μια αναδρομή στην περί τεχνών γραμματεία με βάση την οποία συγκροτείται σταδιακά ο κανόνας της ιστορίας της τέχνης μας πείθει ότι ιστορία, ηθική και αισθητική μπλέκονται αξεδιάλυτα. Τα σχετικά παραδείγματα πλήθος. Ξεκινούν πριν από τον Πλίνιο και φτάνουν στον Panofsky και τον Fried.

Τονίζω ξανά ανακεφαλαιώνοντας. Δεν φοβάμαι μήπως ανατραπεί η ιεραρχία στο καλλιτεχνικό πάνθεον, δεν είμαι ζηλωτής κανενός κανόνα. Είμαι όμως πολύ επιφυλακτικός απέναντι στις αποτιμήσεις εκείνες που προτείνονται ως αποστασιοποιημένες και άρα έγκυρες ή και οριστικές αποφάνσεις δείχνοντας ανιποψίαστες μπροστά στην ιστορικότητά τους και αρνούμενες να δεχτούν ότι κρίνοντας βίους ανθρώπων αποτελούν αυτόχρονα ηθικές κρίσεις. Φοβάμαι αυτούς που «προστυγογράφουν τον αφορισμό του Αντόρνο» και συλλήβδην καταδικάζουν ως «βλάκες» εκείνους που έζησαν με «ανορθολογικό» ή «λανθασμένο» τρόπο τη ζωή τους. Δηλώνω τέλος ότι δεν είναι αυτή (δηλαδή η ανορθολογική) η προοπτική που διάλεξα για τον δικό μου βίο, στο βαθμό βέβαια που για ένα τέτοιο ζήτημα μπορούμε να μιλήσουμε για συνειδητή και λογική επιλογή.

